

Enn Tarveli antiromantismid

Enn Tarvel. Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018, 400 lk., 98 ill.

Jaan Undusk*

Kui ma seitsme aasta eest oma auväärse kolleegi Enn Tarveliga tema 80. sünnipäeva puhul vestlesin, siis meenus vanameister sooja sõnaga Rootsisis elanud läti pagulasajaloolase Uldis Ģermanise raamatut „Läti rahva elurada“ (1959, eesti keeles 1995), mida ta oli – talle ju omaselt – lugenud algupärandi keeles. Selle ühemeheajaloo rahvusromantilist laadi pidas Tarvel meie ajale siiski sobimatuks ning arvas, et eelistatud oleks „akadeemilisem, diskussioonilisem, verifitseeritum“ kirjutusviis (vt. Tuna 2012, nr. 3, lk. 149). Meie vestluse toimumise aegu oli Tarvel juba mõtisklemas omaenda eesti rahva ühemeheleost, mistõttu võib oletada, et ta kavatses loetletud kriteeriume ka töösse rakendada.

Nüüd on Tarveli „Eesti rahva lugu“ poolteist aastat meie lugemislaua seisnud ja müüdid eksemplaride arvult (ligi 8000) vahepeal isegi edetabelilooks tõusnud. Ostmine ja lugemine on muidugi kaks eri asja ning vaevalt et Tarveli hiilgavat vormi tõestav *tour de force* eesti rahvale mingiks pereraamatuks kujuneb. See on pealtnäha rahvalik, sisult elitaarne teos. Selle jutustuse kulg on atomaarsete faktide suure hulga tõttu üsna raskepärane, autori suhtumine ainesse valiv ning tema otsatud teadmised nii helde käega teksti külvatud, et nendes orienteerumine nõuab omakorda eelteadmisi. Tarveli üks lause võib olla üldvalgustava loomuga, kuid järgmine mõeldud ajaloolaste kitsamale ringile, kellest nüüdseks nii mõnedki manalamehed. Teksti on puistatud palju põnevat kõrgema astme tarkust, mida oskab hinnata see, kes on oma doktoripaberid juba kätte saanud. Lugejasõbralikkust püüab alal hoida ligi sada illustratsiooni, enamasti fotot, mille alla või juurde on koondatud kenake hulk informatsiooni. Mõnikord

paisub hallikas ja suhteliselt väiksepunktiline pildialune kursiivtekst aga 30-realiseks raskesti aistitavaks loheks ega täida enam oma eesmärki. Elektroonilises variandis on see puudus muidugi kõrvaldatav.

Tabamatuks võib osutada teose emotsionaalne paatos. Nii poetub uuemast ajaloost kõneldes teksti väiteid või terveid episoodide, mida saab kujutuse üldloogikast lähtudes tõlgendada vaid irooniliselt. Näiteks mainitakse 1930. aastail kasvanud Nõukogude-ohu kontekstis, et „Eesti oli tublimaid vastuhakkajaid agressorile“ (lk. 250), ning kirjeldatakse seejärel kindral Laidoneri tühitegutsemist. Iga lugeja ei eelda ilmselt säärases teoses mänge väljenduslike ambivalentsidega, eriti kui iroonia täpsemad piirid on aimatavad vaid autorile endale. Lugeja satub kas segadusse või lausa valejälgedele. Teisal teatab vembumees Tarvel: „Konstantin Päts oli tõeline riigipea, riigivõimu ühtsuse kandja, rahva isa.“ (lk. 232) Koolilaps kirjutab (õieti kopipeistib) sellegi hoolikalt ümber ega saa aru, et Tarvel narrib teda jälle. Või siis: „Mart Raud pühendas oma mõtterikka elu 1940. aastal kohe laulupeol ülistatud [stalinistlikele] aadetele [– —].“ (lk. 331) Seejuures Mart Rauast raamatus ei varem ega hiljem juttu ei tehta. Teose adressaatmudel ei ole niisiis läbipaistev ning pere- ja käsiraamatuks ta – hoolimata oma karismaatilisest välisilmest – ei kõlba.

Ent nagu ma ise olen kusagil kirjutanud: raamatuid ei peagi enamasti otsast lõpuni lugema, nendega tuleb osata koos elada. Nii nagu inimestega. Ja tuhandetes eesti kodudes on Tarveli atraktiivne kõite-isiksus nüüd igatahes olemas. Aeg-ajalt võetakse see riiulist välja, jäädakse mõne pahuramalt sõnastatud killu kohal mõtlema – ja nii võibki terases poisis äkki tekkida ajaloohuvi. Lõppkokkuvõttes seisneb raamatu väärtus ju ikka tema võimes tekitada uut inspiratsiooni, olgu siis vaimustuse või trotsi pinnalt. Ģermanis vaimustab, Tarvel trotsib.

Kui realugeja on Tarvelit ostnud, siis professionaalsed ajaloolased – peamiselt kritiseerinud. Tarveli kolmiksoovitusest, olla „akadeemilisem, diskussioonilisem, verifitseeritum“, realiseerib ta arvustuste põhjal eeskätt teise, ja sellegi kriitikute arust liiaga. Tarveli nõrkus olevat vastu vaielda, kellegi või millegi kallal õiendada, aga niimoodi sidusat lugu ei sünni. Tõepoolest torkab silma, et need ortodokssed positsioonid, mida Tarvel ründama asub, on mõnikord üksnes punktiirselt märgistatud ning ajaloohuviline peab lugema vastulauseid väiteile, mida ta tegelikult ei tunne. Tarvel kui teistmoodimõtleva ei kirjuta end kitsamatest erialastest vaidlustest

* Jaan Undusk (1958), PhD, Eesti Teaduste Akadeemia liige, Eesti TA Uneri ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor, Tallinna Ülikooli külalisprofessor, Rookirjanduse 6, 10119 Tallinn, jaan@utkk.ee, IUT28-1.

lahti. Ta tahaks lugejaga mõnusal moel juttu vesta, aga jääb teist roobast pidi professionalismi kinni. Akadeemilise kiretuse hülgab Tarvel oma saatesõnas programmiliselt ise, pilkab ajaloolist „teadust“ teoses mitut puhku ja rõhutab pigem ajaloohuvi kõlbelist motiveeritust. Olen temaga päri: ajaloohuvi on moraali otsing. Samas on kriitikud taeninud teosest tulvatavat vihatunnet, esmajoones ajaloolist saksaviha. Kui seda ka veidi on, siis ei ohusta see saksa rahvast, kelle keelt ja kultuuri Tarvel valdab ning hindab. Saksad ei ole sakslased, vaid ajaloolised anastajad, kelle hoolimatust saabki – eesti rahva vaatevinklist – õigustada vaid silmakirjalikult. Pigem oleksin oodanud teosest rohkem *Veneresp.* sovetiviha, aga selle maandab Tarvel osalt eestlaste endi tegevuse sarkastilisse vaatlusse. 19. sajandi venestusreformide mõju kaldub ta pigem leevendamaks ja ei heida ka Ado Grenzsteinile ette tema rahvuslikku renegaatlust, põhjendades seda „elu karmi tegelikkusega“ (lk. 169). Põlist eesti sõna „nõukogu“ ei soovita Tarvel siiski „nõukogudeta nõukogude korra“ jaoks tarvitada (lk. 298).

Nagu mõnel muul puhul, nii nendib Tarvel ka metsavendlust hinnates teatava kahetsusega, et „relvastatud võitluse ulatuse poolest ei saa[nud] eestlased naabritega võistelda“ (lk. 317). Teise maailmasõja järgse vabadusvõitluse laine olnud eriti jõuline Leedus (hävitati 25 000 punavõimu toetajaks peetut), mis aidanud hiljem tagada venekeelse sisserände vaashoitust. Eestlaste 13. sajandi alguse 20-aastane vastupanu suurte rahvaste ristiretkedele jääb siiski eeskujulikuks näiteks väikese venna kompromissitust vaprustest. Nooremad ajaloolased on Tarvelit heidutanud süüdistustega rahvusluses ja ta püüab nende ootuste mõneti vastu tulla, hoidudes mõistest „muistne vabadusvõitlus“ pealkirjades, kuid kasutades seda rööbiti „ristisõjaga“ jutustavas tekstis. Targad dialektilised lahendid laadis „ühelt poolt nii ja teiselt poolt naa“ kipuvad võimendama analüüsi formaalsust, sest lahjendavad nii võitlust vabaduse eest kui ka võitlust totaliseeriva ideoloogia (kristluse) pealetungi vastu. Kui välditakse abstraktsete ajendite (vabadus, usk, kodumaa, rahva ühtsustunne) sissetoomist Eesti muinaselanike tegevusse, siis konstrueeritakse eestlastest lõppeks vähese vaimueluga materiaalselt mõtleb rahvamass, mis ei vasta ilmselt tõele. Mis motiveeris neid siis oma elu võitluses kaalule panema? Kas tõesti eeskätt majanduslikud kaod? Aimame eesti keskajateaduses valitsevat identsuskriisi, millele loodame peatset lahendust. See ei ole etteheide eeskätt Tarvelile, kes räägib trotslikult ikka va

vabadusest. Tema 13. sajandi sõja- ja ristimistevõitluse kirjeldus on kompaktna ja muljetavaldav (nagu ka 18.–19. sajandi vahetuse agraarseadusandluse käsitletu), eestlaste vastupanuvõitluse tippphetke nähakse 500-mehelise Rootsi garnisoni hävitamises Lihulas 1220. aasta augustis, mida varem pole sel määral tähtsustatud (lk. 54). Järgmisel aastal võiksime niisiis pühitseda selle võiduka tapatalgu 800. aastapäeva.

Üsna üldine on olnud etteheide Tarveli esitusviisi vormilisele verifitseerimatusele: Tarvel ei anna viiteid kirjandusele, mida kritiseerib või tunnustab, ehkki lükib teksti aeg-ajalt mõne käsitleja nime või tsitaadi. Säätviited on vajalik, aga peen kunst: tuleb anda hädavajalikud osutused, jäämata detailide kallal nokitsema. Viiteist pole loobunud mitte ainult Gërmanis, vaid ka Evald Uustalu oma Londonis ilmunud „Eesti rahva ajaloos“ („The History of Estonian People“, 1952), tuues raamatu lõpus siiski aluskirjanduse loendi. Uustalu jaheda elegantsiga sõnastatud teos ongi oluliste tunnuste poolest (eestlasest ainuautor, rahvuslik vaatepunkt) Tarveli kõige vahetum historiograafiline eelkäija, mille eesti tõlget aastast 2005 rikuivad mõned väikesed, aga lubamatud kärped (ei vastanud enam kehtivale teaduslikule paradigmale!). Uustalu distantseeritud pajatusviis ei tekita isu viidete järele, küll aga nii mõnigi kord Tarveli justkui pooleli jäävad osutused. Kui loed neli korda järjepanu, et „Mart Laar kirjutas“, mida saadab enamasti täpne tsitaat (lk. 315, 317, 323, 340), siis tahaks tõesti viimaks teada, kus kuradima kohas ta seda kirjutas (vabandust!). Vastasel juhul võib tekkida soovimatu „nõnda kõneles Zarathustra“-efekt, vihje aja- ja ruumiülesele prohvetikestile. Serveering kütab üles, aga ei too rahuldust.

Niisiis ei ole Tarvel oma raamatus läinud päriselt seda teed, mida ta Uldis Gërmanise tööd meenutades õigeks pidas. Aga et tema teose poleemilise retseptiooni pärispõhjusteni jõuda ja lugemiseks ühtlasi õige lülitus leida, tuleb veelgi juttu teha Gërmanisest. Gërmanise „Läti saaga“ („The Latvian Saga“, nagu ta sobivalt inglise keelde on tõlgitud) on omas laadis meistriteos, mida võiks nimetada ka dokumentaalseks noorsooromaaniks. See on faktiühel kangelasluugi läti rahvast, jaotatud 128 hästi neelataavaks lugemispalaks, igäuhe ees moto, võetud enamasti läti rahva- ja kunstluulest. Selle teose põhihoiaku järgi ei saa lätlased kui rahvustervik moraalseid vigu üldse teha, võideldes ennastsalgavalt nii näiteks punase Venemaa kui ka pruuni Saksamaa poolel – Gërmanise vaatevinklist pole sel suurt vahet, ta imetleb läti meest igal juhul

ja oskab lätlasi kiita isegi Stalini suust nopitud tsitaatidega. Küsitavusi rahva eluteel põhjustavad igat sorti „teised“, olgu need siis teised rahvad (nende seas pole ka eestlased plekita) või võimul seisvad isikud, näiteks „saksa mõisnik“ Patkul, „baltisakslasest“ välisminister Munters, „kadasakslasest“ natsiideoloog Rosenberg. Oluline on ka see, et suhtudes küll omajagu kriitiliselt Kärli Ulmanise „taluperemehelikku“ valitsemisaega 1934–1940 (meie „Pätsu aja“ või vaikiva ajastu vaste), kui võimu ei teostanud enam poliitilised rahvaesindused, vaid üksikisik ja tema kaaskond, osutab Gërmanis siiski, et vaikiv ajastu sai teoks muu seas ka rahva vaikival nõusolekul ja et sel ajal tehti suuri edusamme. 1940. aasta Eesti omadega võrreldavaid nukraid juunisündmusi kommenteerides nendib Gërmanis: „Pole kahtlust, et president [Ulmanis] toimis oma parima äratundmise ja südametunnistuse järgi.“ (lk. 276) Tarveli raamatust pole sellist halastust loota.

Tarvel on Gërmanise käsitlust kindlasti kaasaelamisega lugenud ja lätlaste kangelasloo hoogsast esitusest oma järeldused teinud. Seda aimub juba tema teose ülesehitusest, mida liigendavad kõnekad luuletsitaadid ja kujundlikult sõnastatud alapealkirjad. Gërmanise raamatu kadestamisväärne omadus on tema loetavus, kaasakiskuvus, see, et ta annab lojaalsele lugejale jõudu, tekitab ajaloohuvi ja virgutab tahet edasi tegutseda. Kes siis ei tahaks ise sellist raamatut kirjutada! Samas tajub Tarvel naiivse romantismi ohtu ja distantseerub sellest teadlikult. Kuid oma hingepõhjas on vist temagi romantik, ega ta muidu Karl May indiaanijutte ja Selma Lagerlöfi saagasi armastaks. Ja kui üks hingepõhine romantik end romantikast vägisi eemale kisub, siis võib tulemuseks olla see, mida nimetatakse võib võid tumemeelseks romantismiks (*romantisme noir*). See ongi minu meelest selle raamatu võti. Teose motoks on valitud Marie Underi värsiread kogust „Sädemed tuhas“ (1954): „Meilt palju võetud – siiski meile jäi / me uhkus, au ning viha: seiskem püstpäi!“ See on paralleeltekst neile Jaan Kaplinski värssidele, mis Tarveli meelest said stagnaajal eestlaste seemise vastupanu juhtmõtteks: „Vercingetorix ütles: Caesar, sa võid / võtta meilt maa, kus me elame, / aga maad, kus me surime, ei saa meilt võtta“ (kogus „Tolmust ja värvidest“, 1967). Ja toogem veel paar kuulsat rida Underi juba mainitud saatuslaulude kogust: „Me ootame. Ja truudust me ei murra. / Nii kergem elada ja – uhkem surra.“

Säärane surmateadlik vastupanupoos on Tarvelile omane siiaani. Või vähemalt arvab

ta, et see oleks õige hoiak. Teda ajavad turri kõik, kes lähevad kokkuleppele. Eesotsas baltisakslastega, kes rajasidki oma elu väljamõeldud kokkulepetele. Kokkulepped on enamasti alistumine meeldivas vormis. Aga et kokkuleppele on läinud korduvalt ka eestlased, siis ei ole meie ees mingit tavapärast rahvuslikku elik rahvuspositsioonilt kirjutatud ajalugu. Mul hakkas raamatut lugedes iidsest eesti rahvast isegi kahju. Kui Gërmanise läti rahvas on põhiliselt eksimatu, siis Tarveli eesti rahvas on võimeline tegema jämedaid vigu. Deklaratiivsel tasemel seab Tarvel rahva au kõigest kõrgemale, aga tegelikkuses näitab üsna kibedalt, kuidas seda au on ise määritud. Nagu Jaan Kross oma elu üheksandal kümnendil, nii on ka Tarvel vististi valmis nentima, et on elanud „rahva seas, keda ma siiaani süüdistan kõige labasemais pattudes ja küündimatustes, aga kes siiski on ainus rahvas, kelle hulka ma kuulun“ („Kallid kaasteelised“, 2003, lk. 491). Nii nagu Kross, nii iseloomustab Tarvelgi stalinistlikku aega mitte üksnes ametivõimude vägivald, vaid ka kõige lähedasemate inimeste ees tuntud nuhihirmu kaudu: „Koputaja [– –] võis olla narinaaber punkrist, kodutalu parim naaber, südamesõber, oma naine.“ (lk. 324) See umbusk istutati paljudesse sisse kogu järgneva eluks, aga see arendas ka oskust diplomaatiliselt ja võrdpiltides kõnelda. Rahvusliku au minetamise levinud moodsused on Tarveli meelest ka igat sorti sulandumised: sulandumine sakslusse, sulandumine „suurde vene rahvasse“, sulandumine Euroopasse, sulandumine multikultuursusse, sulandumine massi, sulandumine üldlevinud väärarusaama, et küllap suured sõbrad meid hädas aitavad. Mida nad pole ajaloos veel kordagi teinud. Sulandumine on väikerahva mugav moodus päästa end omavastutusest.

Ja ärgem unustagem, et kokkuleppele on oma elus pidanud minema ka Tarvel ise. Teosesse on peidetud pihtimuslik alge, aga pihtimus on ikka seotud – olgu või varjatud – enesepiitsutusega. See on juba vormist tulenev eripära ja moraalse puhastumise eeldus. See tuleb ka raamatu kriitikuil üles leida, et kohelda leebemalt Tarveli öelaid ambivalentse. Teose lõpulõikudes meenutab autor ohte, mida tekitab usu puudumine enese jõusse ja võimekusse, vajadust „võidelda iseendaga, et jääda alles“, räägib isegi kohanemisest muutuva ilma ja inimestega, aga üksnes eeldusel, et säilitatakse „usk iseendasse, tasakaalukus, virgus, üksmeel, koostöötahe ja ühine vastutustunne“ (lk. 390). Siin kõneleb meile moralist, kes võib tunduda vanamoodsana, aga kelle jõud seisneb selles,

et tal on õigus. Ja veelgi enam õigus, sest ta ei pajata mitte „teiste“ vajakajäämistest (nagu Ğermanis), vaid iseend oma rahvaga samastades ühisest puudulikkusest „meie“st“. Raamatu üks alustõdemusi on õieti, et „aastad aru juurde ei anna“ (lk. 10). Ei maksa loota, et inimesena, rahvana või riigina lihtsalt vanemaks saades ka vaimult küpsemaks muututakse. Iga päeva tuleb alustada – tänu meele – algusest peale, õpihimulise lapsena. Aastad iseenesest annavad vaid oskust kokkuleppeid sobitada.

Just nüüd, enesele mõnes mõttes kõige tähtsat – Eesti ajalugu – vaba mehena kirja pannes avab Tarvel meile oma hinge varjatud laekad. Tarveli ja Eesti suhe on algupäralt pateetiline, seda peetagu andestavalt meele. Eesti on ainus, mis on oma, kõik muu on vahetatav. Aga ta ei ole seda õieti kunagi saanud väljendada. Ja nüüd eaka ajaloolasena – olles joonud vahepealsest kibestumusest karikast – teeb ta viimaks katse, mille õnnestumises pole ise kindel. Norutunde alus võiks olla stalinistlik noorus ja sellele järgnev kompromissitamine, kaasa arvatud sulgumine akadeemilisse deskriptsiooni, aga teistmoodimõttelejana ei vaevu Tarvel kaebama võõraste hulgate võimutahte, vaid omamaa meeste selgrootu käitumise üle.

Siitmaise stalinismi algus on Tarveli meelest Eesti riigi 1930. aastate rumalas rahulolus, „Pätsu ajas“. Demokraatiaga tehtud tollal lõpparve, aga riiklus ja majandus läinud ülesmäge. Nüüd peaks loogiliselt järgnema seletus, miks on demokraatia printsiip siiski olulisem kui riigi heaolu. Kuidas oleks Eestis tollal saadud demokraatiat tagada ja mis tulemusi oleks see andnud suhetes Vene- ja Saksamaaga? Võib vastu väita, et hüpoteesid pole ajalookirjutuse ala, aga ometi on ju vaid hüpotees seegi, et demokraatia oleks 1930. aastate lõpul olnud päästetav ja päästnud ühtlasi Eesti riikliku iseseisvuse.

Konstantin Päts ja Johan Laidoner ei valitsenud ainuüksi 1930. aastail, vaid seisid ka Eesti riigi rajamise juures, ning võib-olla seetõttu valgub Tarveli skeptitsism üle kogu Eesti riigiloomeprotsessi. Ta ei hinda kõrgelt ei 1917. aasta märtsis püstitatud nõuet ühendada eestlaste asuala ühte kubermangu (mis tühistas baltisaksa halduskorra ja oli rahvusriigi eeldus) ega Eesti iseseisvuse väljakuulutamist 24. veebruaril 1918, mida mainitakse vaid ühes kõrvallauses lisandiga, et Saksa võimud seda ignoreerisid (lk. 188; kuupäev leidub ka põhisündmuste loetelus lk. 394). Iseseisvusmanifesti kui Eesti riigi alusdokumenti ei nimetata üldse.

Asi ei olegi tegelikult üksnes Pätsis ja Laidoneris, vaid ajaloolistes isikutes laiemalt.

Tarvel on väga visalt nõus kedagi esile tõstma. Nagu nimme puudub raamatus isikunimede loend. Siiski leidub erandeid. Uhke epitaafi saab „igavesti noor“ Carl Robert Jakobson, kes „ei harrastanud masohhistlikku soigumist [– – –] kibuvitstega ehk orjavitstega löödud vermetest, aastasadade pikkuste kannatuste nautimist, nagu tehti tol ajal ja nagu on puhuti kestnud tänase päevani“ (lk. 155). Jakob Hurdale ei pühendata eraldi infoakent – küll aga tehakse seda sügava lugupidamise märgiks tema saksa-prantsuse soost abikaasale Eugenie Oettelile, kes saab seeläbi Tarveli raamatu kõige tähtsamaks naistegelaseks (lk. 161). Napi täpse tunnustuse pälvib ka Jaan Tõnisson, kes „hindas ja kaitses ühiselulist õiglust range sirgjoonelise seaduspärasuse mõttes“ ja kelle puhul mööndakse „üldiselt omaks võetud väärtushinnangut temast kui Eesti ajaloo suurmehest“ (lk. 247). Seda õiglast komplimenti ei tee Tarvel niisii üksnes omaeene armust. Jaan Poska saab kiita „erakordselt suurte“ teenete eest Eesti-Vene rahuläbirääkimistel 1919–1920 (lk. 209). Need igavesti „noored“ ja „suured“ ongi vist ainsad aunimed, mis Tarvel eesti avalikele tegelastele jagab.

Nooreestlane Friedebert Tuglas kasvas üles tsaristliku ainuvalitseja austamise ajal ja ei suutnud pärastpoole seedida kristlikku õpetust kui ühe persooni (Jeesus Kristus) kultust; tema eluvaateks kujunes panteism, kõikjumalusõpetus. Enn Tarvel elas läbi stalinistliku isikukultuse ja ei kummarda ehk ka just seetõttu ühtki jumaliku persooni ega usu eriti (väljapaistva) isiku osasse ajaloos, vähemasti mitte Eestis omas. Teatavate mööndustega võiks seda ajalooaadet nimetada rahvuslikuks panteismiks: rahvuslik stiilia toimib isikuis, kes enamasti ei oma iseseisvat tähtsust.

Tarvel tunneb hästi eesti luulet ja seetõttu läheneksin tema ajalookirjutuse laadile ka luuleliste rööbitustega. Uldis Ğermanise „Läti rahva elurada“ vastab oma tonaalsuselt umbkaudu Ado Reinvaldi värssidele: „Ma olen käinud palju radu, / ma olen näinud mitut maad, / ei olnud kuskil leida kodu, / nii armast, uhket, ilusat, / kui kaunis, kallid isamaa [– – –]“ („Sakala maa“). Enn Tarveli „Eesti rahva loo“ helistik on pigem Juhan Liiv: „Eile nägin ma Eestimaad! / Lagunud talumajasid! / Oh kui rammetuid rajasid! / Kadaka-, lepvõsased! / Eile nägin ma Eestimaad!“ See on rahvuslik tulpimuspoeesia, mida pärast Liivi on viljelnud Gustav Suits, August Alle ja oh kui paljud teised. Eestimaa saksakeelses luules kohtab sellist sulnist isamaasõimu harva. Siiski on Saku krahv

Nikolai Reh binder avaldanud juba 25-aastase noormehena tumemeelsed read, mis ma Tärveli auks siinkohal ära tõlgin („Kauguseigatsus“ luulekogust „Neue Gedichte“, 1848):

Oh Eesti, kõle isamaa,
täis viletsust ja sappi,
Su tõlpi tühikõnet ma
ei talu, taevas appi!

Saaks mudamülkast valgusse,
kord ahelatest vabaks!
Ent vajun ikka algusse,
ilma et imet tabaks!

Aga nüüd tuleb teha oluline korrektiiv. Mitte Reinvald, vaid just Liiv oli lõppeks see mees, kes oma masenduste sekka paiskas hüüde, et „ükskord on Eesti riik!“, ning manas silme ette võiduka Eesti sõjaväe: „See rügement mustakuubne / oli eesti meeste salk / ja Eestimaa poegade vahvus, / ja võit, võit oli ta palk.“ („Ma mõtlesin ...“). Ning kui krahv Reh binder arvas, et Eestis ei taba ta iial imet, siis Tärvel jõuab oma raamatu lõpupoole – visalt, aga siiski – iseennastki ehmatavale-lohutavale äratundmisele, et Eestis sündis 20. sajandil mitu korda „ime, tõeline miraakel“ (lk. 344). Ehkki Tärvelil on kindlaid andmeid, et näiteks Eesti Evangeelne Luteriusu Kirik tegutses KGB suunamisel (lk. 333) ja et ka Rahvarinne oli KGB kui kompartei ajustrusti leiutis (lk. 345), ehkki ta nimetab Vaino Väljast viimaseks Moskvast määratud „liiduvabariigi kuberneri“, kelle parteilist eeskuju järgides hääletasid Ülemnõukogu saadikud kuulekalt „kätt tõstes tõeliste nõukogude inimestena täieliku iseenesestmõistetavusega“ 16. novembril 1988 Eesti NSV suveräänsuse poolt (lk. 345–347) ja nõnda edasi ja edasi – hoolimata kogu sellest ajalooliste sündmuste tähtsust relativeerivast vastuväidete masinavärgist, mis tema raamatu käigu nii kohmakaks teeb, võtab Tärvel eesti rahva ees siiski viimaks mütsi maha ja nendib, et pärast nelja kommunisti tehtud IME ehk Isemajandava Eesti ettepanekut ei jäänud lõpuks tulemata ka „tõeline imetegu“ (lk. 390) ehk veel kord Eesti riik. Ja ta avaldab lootust, et see riik kestab kübeke kauem kui ta ise.

Erinevalt Uldis Ģērmanise läti rahva romantilisest imetusloost on Enn Tärvel paberile pannud eesti rahva antiromantilise tulpimusloo, kuid usk imedesse ei jäta teda maha. Säärast eestlaste hystooriat ei ole veel keegi varem kirjutanud, ja ilmselt on see atomaarsete faktide kirevusel ka kõige rikkalikum Eesti lühiajalugu.

Ikka ja jälle kerkib küsimus raamatu sihst ja adressaadist. Adressaatmudel, nagu juba öeldud, ei ole läbipaistev. Arvatavasti osalt ka seetõttu, et meie ees on Tärveli esimene vabas vormis ning isegi kirjandusliku kallakuga, ainelt mahukas ja sõnumilt väljakutsuv tekstimassiiv. Adressaadi väljarihtimine ei ole olnud niisama lihtne.

Olemuselt on see raamat *yksinpuhelu*, vana ajaloolase 'üksikõne', nagu soome keel nii kujukalt väljendub – mitte lihtsalt monoloog, vaid iseendaga arupidamine valdavas üksinduses. Olulised asjad peab kõigepealt omaette läbi arutama. Vaadatagu autori fotot raamatu ümbrispaperi siseküljel. Selles on muret millegi sellise pärast, mida ei oska isegi kirjeldada. Võib-olla on see teadmine elu ja ajaloo tabamatusesest. Tärvel on kummaline teadlane. Juba tema rahvusvahelise tunnustuse võitnud, läbinisti akadeemilises stiilis monograafia „Adramaa“ (1972) lõppes tõdemusega, et ajaloolise uuringu objekt, antud juhul maakasutusühik nimega adramaa, ei ole sajandite kestel mingilgi moel, ei ruumiliselt, ajaliselt ega energeetiliselt määratletav, see kaob lihtsalt sõrmede vahelt (vt. Tuna 2007, nr. 2, lk. 143–144). Adramaa oli alati olemas, aga tema suurus – või väiksus – ei ole haaratav.

„Eesti rahva lugu“ lugedes tajutakse sedasama: käest libiseva objekti otsingut. Kui tavalähemisel on Eesti ja ajalugu uurimisobjektidena ette antud, ehkki mitmeti tõlgendatavad, siis Tärvel hakkab pihta kaugemalt ja küsib, et kus ja millal see Eesti on üldse olnud. Eesti on kindlasti ja ikka olemas, sest ta on kõige tähtsam. Aga lähemal vaatlusel luhtub ta piiritlemine nii ruumiliselt, ajaliselt kui ka energeetiliselt. Tärvel püüab Eesti pidet leida eesti rahvale keskendudes, kuid isegi see pinnas ei pea vett. Kui Uldis Ģērmanise lätlased on väikesed Balti kangelased, siis Tärveli eestlased on nagu patune iisraeli rahvas, puine ja ühtlasi tuulepäine, hulljulge ja arg, üksteist armastavate egoistide väike tubli hulk, ühesõnaga, head inimesed, kes ei ole enamasti oma nime väärt. Kirjuta siis sellistest ajalugu! Aga pole parata, tähtsamat ülesannet ühel eesti ajaloolasel ei ole.

„Eesti rahva lugu“ on erakordselt rikkalike teadmistega ja ühiskondlikult erksa elupõlise intellektuaali Eesti ajaloo alane sisemonoloog. Niisiis pisut nagu isiklik asi, mis ei ole mõeldud perekondlikuks ettelugemiseks ega õpikuna kasutamiseks. Sisemonoloogis ei tehta komplimente, hüpeldakse assotsiatiivses laadis ühelt mõttelt teisele ja jäetakse positiivne kui iseenesestmõistetav, kui iseenesest-juurde-mõeldav, enamasti välja ütlemata. Mis sa enese ees ikka